اصل ۲۷ قانون اساسی چطور تصویب شد

شماره ۲۷: حق ملت

«تشـکیل اجتماعات و راهپیمایی‌ها، بدون حمل سـلاح، به شرط آنکه مخل به مبانی اسلام نباشد آزاد اسـت»؛ این متن اصل ۲۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اسـت؛ اصلی که بـه ایرانی‌ها اجـازه می‌دهد تا بدون خشـونت به تجمع و راهپیمایی بپردازند و اعتراض خود را بیان کنند. برای اینکه بدانیم این اصل چگونه به تصویب رسـید و چه شد در روزهای بعد از پیروزی انقلاب گروه‌های پیروز در انقلاب اسـلامی چنین حقی را برای مردم قائل شـدند، بد نیست نگاهی به مذاکرات قانون اساسی داشته باشیم. شرح همه جلسـاتی که منجر به تصویب قانون اساسی شد، در کتاب «صورت مشـروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسـلامی ایران» منتشر شـده اسـت. این کتاب در چهار مجلد در آذر ۱۳۶۴ شمسی توسـط اداره کل امور فرهنگی و روابط‌عمومی مجلس شـورای اسـلامی به چاپ رسیده است و در دسترس عموم قرار دارد. در این کتاب اشاره شده که حداقل چهار جلسـه برای بررسی و تصویب این اصل برگزار شده است که خلاصه آن را در ادامه می‌خوانید. آنچه در ادامه می‌خوانید خلاصه‌ای از مذاکرات درج‌شده در کتاب و متن خلاصه‌شده آن در درسنامه یکی از استادان حقوق عمومی کشور است.

در زمان بررسـی قانون اساسـی، چند گروه برای بررسـی مـوارد متعدد اصول قانون اساسـی تشکیل شد. بررسی سـرفصل مربوط به «حقوق ملت» به گروه سه، شـامل ۱۴ عضو سپرده شد. اعضای این گروه عبارت بودند از اسدالله امینی (رئیس)، ابوالفضل موسـوی‌تبریزی (نایب‌رئیس)، علی قائمی (منشی) و محمدتقی بشارت (منشـی). به‌جز این چهار عضو که ریاسـت گروه را بر عهده داشـتند، ۱۰ نفر دیگر یعنی محمدجواد باهنر، محمدجواد حجتی‌کرمانی، جعفر کریمی، هادی باریک‌بین، عزیز دانش‌راد، علی‌محمد عرب، منیره گرجی، محمد صدوقی، حسینعلی رحمانی و جـلال طاهری‌اصفهانی نیز در این گروه عضویت داشـتند. این گروه ۱۴نفره اصول بیسـت‌ودوم تا چهل‌وهفتم پیش‌نویس قانون اساسی را بررسی کردند که اصل ۲۷ قانون اساسی هم در میان آنها قرار دارد. از این‌رو شاید مطالعه مذاکرات این گروه که منجر به تصویب اصل ۲۷ قانون اساسی شد، در روزگار فعلی راهگشا باشد. همچنین مذاکرات این گروه در محضر چهره‌هایی مانند شهید بهشتی و آیت‌الله منتظری انجام شده است. متن اولیه اصل ۲۷ به شرح زیر است: «تشکیل اجتماعات و راهپیمایی‌ها بدون حمل سـلاح و با اعلام قبلـی در خیابان‌ها و میدان‌هـا و مراکز عمومی آزاد اسـت به شـرط آنکه مخل امنیت و نظم عمومی برخلاف اسلام نباشد. دولت باید امنیت اجتماع‌کنندگان و مراکز و مسیرها را تضمین کند و از درگیری‌های خشونت‌بار جلوگیری نماید». از مذاکـرات دور اول تصویب این اصل چنین برمی‌آید که آیت‌الله منتظری خواهان حذف قید «حمل سـلاح» بودند. ایشـان در جلسـه اول بررسـی ایـن اصل می‌گوید: «اگر «بدون سـلاح» و «با اعلام قبلی»... هـر دو را حذف کنیم، به این شـکل: «اجتماعات و راهپیمایی‌ها در خیابان‌هـا و میدان‌ها و مراکز عمومی آزاد اسـت به شـرط آنکه مخل امنیت و نظم عمومی برخلاف اسلام نباشد» هیچ اشکالی هم ندارد». این پیشـنهاد البته با نظر اعضای گروه رد می‌شود و حسینعلی رحمانی در پاسخ به ایشان می‌گوید: «حمل سلاح برای اجتماع‌کنندگان و اشخاصی که راهپیمایی می‌کنند ذاتا خطرناک است». همچنین از متن مذاکرات چنین برمی‌آید که شـهید بهشتی که نایب‌رئیس جلسه تصویب این طرح بودند نیز به قیود مندرج در متن کارگروه، نظیر اطلاع‌رسـانی برای تجمع در مکان‌های سربسته مثل مساجد، ایرادهایی وارد کردند. در خلال مذاکرات برخی نمایندگان سؤالی مطرح کردند با این مضمون که آیا باید برای تجمعات در مکان‌های سربسته هم قانونی در نظر گرفت؟ که شهید بهشتی با آن مخالفت می‌کند. شهید بهشتی در این زمینه و در جلسه اول بررسـی اصل ۲۷ می‌گویند: «سؤالی که مطرح است، این است که مراکز عمومی اگر بخواهد شـامل سالن‌ها، مسـاجد و جاهایی که مزاحم رفت‌وآمد مردم هم نیست، بشود، آن قیود دیگر چرا؟ چرا ضرورت دارد که اعلام قبلی کنند؟ ضرورتی ندارد اگر بخواهند مجلسـی منعقد کنند یا در مسجد جمع بشوند، بروند و اعلام قبلی کنند». شـهید بهشـتی با این تذکر متن جدید پیش‌نویس اصل ۲۷ را به شرح زیر در دستور کار قرار می‌دهد: «تشـکیل اجتماعـات و راهپیمایی آزاد اسـت. مقررات مربوط به نظم راهپیمایی و اجتماع در خیابان‌ها و میدان‌های عمومی به موجب قانون معین می‌شـود». شهید بهشتی در تبیین متن پیشـنهادی خاطرنشان کرد تجمعات اصولا آزاد اسـت و فقط در مواردی که با آمدوشد عمومی تزاحم دارد باید محدودیت‌های قانونی اعمال شود. او در این زمینه می‌گوید: «ملاحظه می‌فرمایید، یک مطلب داریم راجـع به اجتماع و راهپیمایی در خیابان‌های عمومی، اینکه گفتید قانون بعد تعیین می‌کند، تشکیل اجتماعات آزاد است با قید مسالمت‌آمیز یا با قید دیگر. این معنایش این است که این اجتماعات در خیابان‌ها و میدان‌ها عمومی نیست، این اجتماعات در جای دیگر است. سؤالی که می‌کنند این است که آیا قید «مسالمت‌آمیز» لازم است، در غیر خیابان‌ها و میدان‌های عمومی هم قیدی لازم اسـت؟ یا اینکه خیر. احتیاجی به این قید نیست؟».

انتقاد دیگر، امکان اخلال در امنیت از طریق تجمعات بود و بر همین اساس برخی نظیـر طاهری‌خرم‌آبادی خواهان اختیار دولت بـرای محدودکردن تجمعات بودند. طاهری‌اصفهانی هم دغدغه «امنیت نظام» را داشـت. طاهری‌گرگانی نیز پیشنهاد کرد اختیار دولت محدود به تجمعات خیابانی نشود. شهید محمدتقی بشارت یادآور شد دولت وظیفه مدیریت اجتماعات را دارد، اما اختیار مدیریت نباید تبدیل به اختیار جلوگیری از این اجتماعات شـود. او خصلت راهپیمایی‌ها را بیان دردها و مشکلات عنوان و از ضرورت رهابودن آنها از قیود دولت دفاع کرد. شـهید بهشتی، رویه رژیم سـابق را یادآور شد که دولت به هر بهانه‌ای در برابر اعمال آزادی‌های اساسی مردم می‌ایسـتاد. مقیدکردن آزادی اجتماعات به مسـئله نظم خیابان‌ها، حدود مداخله دولت در تجمعات را روشـن می‌کند. بنی‌صدر اعتقاد داشت فساد مقیدکردن آزادی اجتماعـات به صلاح آن می‌چربد و هر قیدی می‌تواند دسـت دولت را باز بگذارد تا علیه آزادی مصرح در قانون اساسـی عمل کند. متن پیشنهادی از سوی نایب‌رئیس، رأی موافق کافی برای تصویب را کسب نکرد. شهید بهشتی جمع‌بندی بیان مخالفان را چنین دانسـت: تجمعات نباید «توطئه‌آمیز، علیه امنیت و نظام اسـلامی» باشد. بنی‌صـدر چنین قیودی را «آزادی اجتماع به شـرط نفس‌نکشـیدن» می‌دانسـت. میرمرادزهی، اعتقاد داشت مسلما راهپیمایی اعتراضی علیه تصمیمات دولت است و در چنین شرایطی دولت به هر بهانه‌ای جلوی آن را خواهد گرفت.

گروهـی از روحانیـون مثل محمـد صدوقی، علی مشـکینی، ربانی‌شـیرازی و سیدمحمد خامنه‌ای بر آن بودند که باید راهپیمایی‌های مخالف اسلام را محدود کرد. ایشان آزادی اجتماعات را از سنخ آزادی بیان و عقیده نمی‌دیدند. آزادی عقیده و بیان در جایی معنی دارد که کسی بتواند حرفی بزند و متخصصی علیه او اقامه دلیل کند و چون در راهپیمایی چنین امکانی نیسـت، نباید اجازه راهپیمایی‌های خلاف اسلام را داد. جلال‌الدین فارسـی به کارکرد ابزاری تجمعات و راهپیمایی‌ها اشـاره کرد. او تجمع را مثل کاغذ می‌دانست و استدلال می‌کرد همان‌گونه که بی‌خبری از محتوایی که در آینده بر روی کاغذ خواهد آمد، مجوزی برای جلوگیری از تولید کاغذ نیسـت، به عذر آنکه ممکن اسـت تجمعی علیه مبانی اسلام باشد، نمی‌توان تجمعات را از ابتدا محدود کرد.

مسئله ارتکاب جرم در خلال یک تجمع از نظر حقوقی مسئله‌ای متفاوت با خود آن تجمع اسـت. او به جنبه‌ای دیگر از مشـکل نیز اشاره کرد: «شما باید... مشخص بکنید... اظهار عقیده برخلاف اسلام، چه از طریق راهپیمایی یا اجتماع یا کتاب باشد و چه زبانی و شـفاهی باشد... به‌طور کلی ممنوع اسـت؟». فارسی طرفدار دیدگاه آزادی تجمعـات نبود، بلکه درصدد توضیح فنی این مسـئله بود که اگر بنای ایجاد محدودیت در کیفیـت تجمعات وجود دارد، قانون‌نویس باید کجا را نشـانه برود؟ موسوی‌اردبیلی ادعا داشت نزاع موافقان و مخالفان به اشتباه به اختلاف‌نظر بر سر الفاظ مندرج در اصول فروکاسـته شده است. او معتقد بود یک اختلاف‌نظر بنیادین وجود دارد که باید حل شود؛ گروهی در اجازه‌دادن به راهپیمایی‌های خلاف مذهب شـبهه شرعی دارند و گروهی دیگر چنین شبهه‌ای ندارند. به عبارتی زمانی بحث بر سر الفاظ راهی می‌گشـاید که تفاهم بنیادینی حاصل آمده باشد و معماران تفاهم، درصدد دسـتیابی به بهترین شیوه اجرا و بیان آن باشند. در غیاب چنین تفاهمی، این اصل به هر لفظی هم که بیان شود، هر گروهی این الفاظ را به نفع دیدگاه خود تفسیر خواهـد کرد و طبیعتاً آن گروهی که غالب می‌آید، تفسـیر خود را نیز غالب خواهد کرد. جلسـه درباره نحوه انشای این اصل تنش‌آلود شد و برخی معتقد بودند برخی اقشار درصدد به انحصار درآوردن تجمعات هستند. در اصلاحیه پیشنهادی گفته شد اجتماعات نباید علیه «اسلام» و «امنیت» باشد. این پیشنهاد نیز رأی نیاورد و با دو بار رد اصل پیشنهادی، امکان ادامه بررسـی آن وجود نداشت. حسینعلی منتظری نیز با طرفداران آزادی اجتماعات همراه شـد و قیودی را آسیبی بزرگ‌تر از آسیب آزادی بی‌قیدوشرط تجمعات دانست.

او اعتقاد داشت در جامعه اسلامی موضوع تظاهرات علیه اعتقادات اسلامی به علت فشار اجتماعی منتفی است. ایراد چنین دیدگاهی آن است که دولت باید ضامن حق‌های اقلیت باشـد. در جلسه شـصت‌وچهارم، این متن مورد بحث قرار گرفت: «تشکیل اجتماعات و راهپیمایی‌های مسـالمت‌آمیز بدون حمل سلاح و با اطلاع و اعلام قبلی به شـرط آنکه مخل امنیت و برخلاف مبانی اسـلام نباشد، آزاد است». نایب‌رئیس جلسـه قصد داشت این اصل بدون مذاکره به رأی گذاشته شود که مورد مخالفت آیین‌نامه‌ای محمد رشیدیان قرار گرفت. رشیدیان با قید «مسالمت‌آمیزبودن» تظاهرات نیز مخالف و معتقد بود این مجلس با تظاهرات مسـالمت‌آمیز بر سر کار نیامده اسـت که اکنون بخواهـد چنین قیدی برای تظاهرات بگـذارد. او به صورت ناخـودآگاه به ایـده «اراده مؤسـس» ارجاع مـی‌داد. در نقطه مقابـل، مخالفان، مسالمت‌آمیزبودن تجمعات را خواست بسیاری از مردم می‌دانستند. شهید بهشتی خود قبلا قید «مسـالمت‌آمیز»بودن را قیدی کش‌دار و موجب سوءاستفاده دانسته بود. به اعتقاد وی تأمین امنیت از سـوی دولت یک وظیفه همیشگی دولت است و اختصاصی به تجمعات ندارد. متن پیشنهادی با حذف قید «مخل به امنیت» به رأی گذاشته شد و از تصویب نگذشت. پس از این قید «اعلام قبلی» برای انجام اجتماعات مورد مخالفت قرار گرفت. ربانی‌شیرازی و مکارم‌شیرازی انواع اجتماعات مذهبی را سنخی از اجتماعات دانستند که با چنین اصلی محتاج اعلام قبلی می‌شوند.

صافی‌گلپایگانی پیشـنهاد کرد فقط «اجتماعات سیاسـی» مقید به چنین قیدی شـوند. منتظری یادآور شـد که دولت می‌تواند ادعا کند اقامه نماز جماعت نیز یک اجتماع سیاسی اسـت. در نهایت محمد رشیدیان یک قید کلی اما مبهم را پیشنهاد کرد: همین که اجتماعات مخل به مبانی اسلام نباشد کافی است. در نتیجه، منتظری متن کنونی اصل را پیشـنهاد کرد و بعد از منازعـات فراوان، چنین اصلی از تصویب گذشـت. ماهیت اجتماعات موقت و دائمی تفاوتی بـا یکدیگر ندارد و تنها از حیث اعراض با هم متفاوت هسـتند. اجتماعات انسـانی چنان فراوانی و گستره‌ای داشته و به نحوی با زندگی بشـر آمیخته شـده‌اند که هیچ دولتی نمی‌تواند مدعی شـود می‌تواند برای یک‌یک آنها مجوز صادر کند و ناچار اسـت آنهـا را آزاد بداند. آزادی اجتماعات، ادامه آزادی انسانی است و صرفا آن آزادی قرین قصد «حضور هم‌زمان در یک مکان» شده است. چنانچه در خلال یک اجتماع جرمی صورت گیرد، آن جرم موضوع رسیدگی مستقل خواهد بود. به نظر می‌رسد اصل قانون اساسی به تفاهمی بر سـر تزاحم آمدوشد عمومی و اجتماعات نرسیده است. اصل بیست‌وهفتم قانون اساسـی هیچ‌گاه مورد تفسیر شـورای نگهبان قرار نگرفته است. شورای نگهبان در پاسـخ به پرسش وزیر کشـور، وی را ازجمله مقامات صالح برای درخواست نظریه تفسـیری ندانست و از تفسیر آن طفره رفت. شـورای نگهبان تبصره ۲ ماده ۶ طرح قانونی فعالیـت احزاب (۱۳۶۰) را خلاف اصل بیسـت‌وهفتم دانسـت. تبصره ۲: «تشکیل اجتماعات و راهپیمایی طبق اصل ۲۷ قانون اساسی آزاد است، ولی برگزاری آن در پارک‌ها، میادین و معابر عمومی منوط به کسـب مجوز از وزارت کشور است». مجلس عبارت را به این نحو تغییر داد و موافقت شورای نگهبان جلب شد: «برگزاری راهپیمایی‌ها با اطلاع وزارت کشـور بدون حمل سـلاح درصورتی‌که به تشـخیص کمیسـیون ماده ۱۰ مخل به مبانی اسلام نباشد و نیز تشکیل اجتماعات در میادین و پارک‌های عمومی با کسب مجوز از وزارت کشور آزاد است».

یادداشت

در اهمیت اصل ۲۷

حسین بشیری
پژوهشگر حقوق و رسانه

اگر در دوره‌ای درباره اصل ۲۷ قانون اساسـی که مربوط به به‌رسمیت‌شناخته‌شدن حق اعتراض و تجمع قانونی شـهروندان است، سـعی می‌شد که به صراحت سخنی گفته نشود اما تحولات رخ‌داده از سال ۱۳۹۶ تاکنون و اعتراضات و تجمعات هراز چندگاه اصناف و اقشـار گوناگون که برای بیان مطالباتشـان تشکیل شـده، موجب شده که در سـطح عوام و خواص نسـبت به اجرای واقعی این اصل اجماع خوبی شـکل بگیرد و درحال‌حاضر در مجلس و قوه قضائیه و قوه مجریه و شورای نگهبان شنیده می‌شود که اهمیت اصل ۲۷ قانون اساسـی که مربوط به حق اعتراض و تجمع قانونی شهروندان است، درک شده و قانون‌گذاران و مجریان قانون درباره چگونگی اجرای این اصل سخن می‌گویند. درباره اینکه چرا این اصل تاکنون به طور واضح و واقعی اجرا نشـده و حتی در حال حاضر هم برای اجرای آن مخالفت‌هایی شـنیده می‌شود، در واقع می‌توان علل متعددی برشمرد، اما یکی از مهم‌ترین موانع را باید در واهمه‌های غلبه‌کردن حواشی بر متن تجمعات و عدم کنترل آنان دانست، زیرا در حال حاضر هم اکثر مخالفان اجرای این اصل با اسـاس و مبنای حق اعتراض و تجمع قانونی مشکلی نداشته، بلکه این دغدغه را مطرح می‌کنند که ممکن اسـت بـا ورود عامل‌های محرک و تأثیرگذار و غیرخیرخواه داخلی یا خارجی ممکن اسـت تجمعات به آشـوب و اغتشاش تبدیل شوند و از هدف خـود دور بمانند. نباید فراموش کنیم و باید بپذیریم که اگر در کشـوری انتقاد و صدای اعتراض‌آمیز بیان نشـود یا شـنیده نشـود، معضلات و مطالبات کاملا مستعد تبدیل به آشـوب هسـتند و به خاطر همین دغدغه هم بوده که نظام‌های سیاسی همه به دنبال قاعده‌مندکردن و قانونمندکردن حق اعتراض و بیان مطالبات هستند و بسیاری از قواعد و معاهدات بین‌المللی هم حق اعتراض را به رسـمیت شناخته و از آن سخن گفته‌اند که کنوانسـیون اروپایی حقوق بشـر ۱۹۵۰ و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسـی ۱۹۶۶ از جمله مهم‌ترین آنها هسـتند. ضمن اینکه در قوانین داخلی هم علاوه بر اصل بیسـت‌وهفتم قانون اساسی در اصل هشـتم قانون اساسی که امر به معروف و نهی از منکر بین مردم و دولت به خوبی تبیین شده است برمی‌آید که حق اعتراض در قانون به رسـمیت شناخته شده است و در اصل ۱۷۳ قانون اساسی نیز اجازه داده می‌شود علیه آیین‌نامه‌ها و قوانین خلاف در کشور اقدام کرده و حتی ابطال آنها از قوه قضائیه خواسته شود و همه این موارد تصدیق می‌کند که واضعان قانون اساسی گزینه عقلانی اعتراض را پذیرفته و بر آن صحه گذاشـته‌اند؛ اما به نظر می‌رسـد بـرای اجرای اصل ۲۷ قانون اساسـی و برای اینکه قواعد آن از مهجوریت خارج شود و در عرصه اجتماع شاهد بروز و ظهور این به‌رسمیت‌شناخته‌شـدن واقعی باشیم، باید تغییر نگاه‌هایی رخ دهد. اگر به ذیل اصل بیست‌وهفت قانون اساسی مراجعه کنیم می‌بینیم که تاکنون از شرط اساسی اصل بیست‌وهفت مبنی بر اینکه تجمعات باید مخل مبانی اسلام نباشد رفع ابهام نشده است و تعریف و تفسیر روشنی از گزاره «مخل مبانی اسلام نباشد» اظهار نشده است، زیرا در واقع همان‌گونه که بسیار گفته و شنیده شده، تعریف و تفسیرهای غیرتخصصی از این گزاره یکی از مهم‌ترین موانع اجرای اصل ۲۷ قانون اساسی بوده و موجب شده مجریان قانون در هر دولتی براساس نگاه خود به تفسیر این شرط بپردازند.

همچنیـن رویکرد و سـخنان واضعان این اصل که در مشـروح مذاکرات ذیل اصل بیسـت‌وهفتم قانون اساسی موجود هست باید بار دیگر بازخوانی شود، زیرا در مشروح مذاکرات کاملا عیان اسـت که شرط مخل مبانی اسلام با نگاهی کاملا روشن بیان شده و واضعان به دنبال این نبوده‌اند که با تفسـیر موسـع از این شرط و غلبه آن بر اصل به فکر تضعیف روح حاکم بر آن باشـند و اصل بیسـت‌وهفتم قانون اساسـی را ناکارآمد کنند. ضمنا باید توجه داشت که درحال‌حاضر با توجه به قواعد و آیین‌نامه‌های موجود درخواسـت تجمعات مجوزمحور بوده که متأسفانه همین امر به جهت فقدان احزاب سیاسی قدرتمند و مسـئولیت‌پذیر به یکی از موانع مهم تبدیل شده که به نظر می‌رسد با تغییر رویکرد مجریان قانون از «مجوزمحور» به «اعلام‌محور» و مفروض‌دانستن اینکه اعتـراض و تجمع قانونی یک فرصت برای بیان مطالبات و ایرادات اسـت و نه تهدیدی برای ایجاد اغتشـاش، می‌توان گام دیگری به اجرای این اصل نزدیک شد. از سوی دیگر نبایـد فراموش کنیم که در واقع به‌رسمیت‌شناخته‌شـدن حق اعتراض و تجمع قانونی بر ارکانی استوار اسـت که مسـئولیت‌پذیر و تکلیف‌مدار و قانونمندبودن شهروندان از مهم‌ترین این ارکان اسـت و در کنار آن نگاه خیرخواهانه و مصلحانه داشـتن مسئولان و مفروض‌دانسـتن اینکه اعتراضات فرصتی برای رسـاندن سریع و مستقیم مطالبات و خواسـته‌های شهروندان به گوش مسئولان کشور است، از دیگر ارکان هستند. در نهایت اینکه در میان محاسبه میان فواید اجرای تمام و کمال و موسع اصل بیست‌وهفتم قانون اساسـی و مضرات آن کفه اثرات خیر آن کاملا سنگینی می‌نماید. بدانیم که گفت‌وگوی میان شـهروندان و مسئولان و شـنیدن مطالبات از مجرای مستقیم و قانونمند می‌تواند به همدل‌کردن مردم و مسـئولان کمک کند و از بسیاری از آشوب‌ها و اغتشاشات آینده جلوگیری کند.

جدول ۴۳۴۷ • طراح: بیژن گورانی

افقی:

۱- نویسـنده فرانسوی و پیشـوای مکتب رئالیسم اجتماعـی ۲- میوه ریز شـیرین- سـتاره دنباله‌دار- بازگشت به گذشـته در فیلم ۳- ناحیه‌ای تاریخی در قفقاز- گرم‌ترین سـیاره منظومه شمسـی- هر فصل کتاب ۴- شک و تردید- سـامانه‌ای در سیستم بانکی برای انتقال پول- معشـوق ۵- سـرور شهیدان اهل قلم- سوره هفتادوسوم قرآن ۶- ژرف‌اندیشی- کنجد کوبیده- کلاه ایمنی ۷- گروه هم‌سـرایان- شعر کوتاه ژاپنی- سـاختار ۸- پرنمک- بازیگر فیلـم گلادیاتور سـاخته ریدلی اسکات- در زمسـتان می‌بارد ۹- پسر حضرت اسـحاق(ع)- میل به غذا- ضمیر انگلیسی ۱۰- سیاه‌خانه- رقیق- همسر مرد۱۱- پشت سر هم- بی‌سر و پا ۱۲- گاز نجیب سـبک- راغب و خواهان- محـل تقاطع دو دیوار ۱۳- کتاب‌هـای عربی- نوعی نارنگی- از اجزای چشـم ۱۴- اجـداد- امیدوار- یک حرف و سه حرف ۱۵- نمایشـنامه‌ای نوشته مرحوم اکبر رادی

عمودی:

۱- نشـانه جمع مؤنث عربی- پوشـاک دسـت- وسـیله‌ای بـرای نگهـداری اوراق و اسـناد اداری ۲- ورزشـی رزمـی- آزمون- پدرمرده ۳- کلیسـای تاریخـی پاریـس- تندر- دسـت شکسـته ... گردن است ۴- شـور و غوغا- پسـر کاوه آهنگر- کجاست ۵- آزادی- رودی در خوزسـتان- خاطـر ۶- کلمـه هشـدار- پیدا نمی‌شود- منسـوب به یمن ۷- سرای محبت- نوعی شیشـه مقاوم در برابر گرما- دربازکن برقـی ۸- اجازه ورود به کشـور خارجی- چرخ چاه- دسـتبند زنانه ۹- هیزم- کاسـه درویشـان- مخفف اگر ۱۰- تقسـیم ملک مشـاع بین مالکان- خواندن قرآن با قرائت درسـت- خودپسندی ۱۱- پرسـتار کودک- حکم خواندن قرآن در سـجده- اسبابی برای رسم خط عمود ۱۲- به دنیا آوردن- کیسه‌کش حمام- عرب‌ها ۱۳- تخم ماهی- میوه بهشـتی- از معجزات حضرت موسی(ع) ۱۴- گوشـت به سـیخ کشیده‌شـده- عظمت و بزرگی- مخفی ۱۵- از آتش‌افروزان- آلیاژی از آهن- روز گذشته

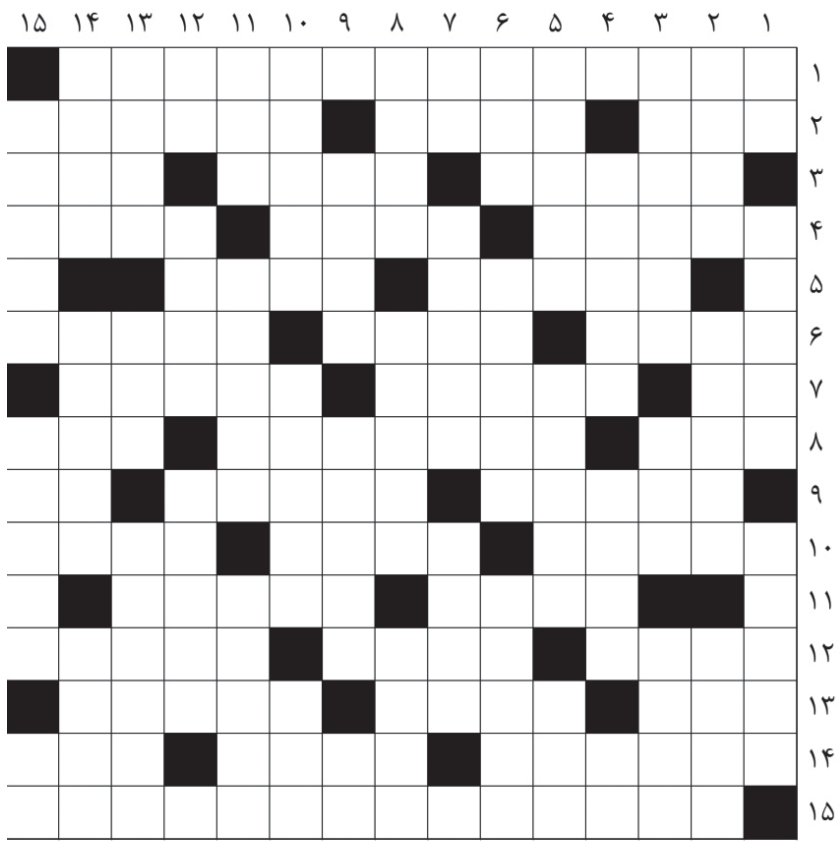

حل سودوکو سخت

۸	۵	۱	۳	۷	۶	۲	۹	۴
۲	۳	۶	۹	۸	۴	۷	۵	۱
۴	۷	۹	۱	۲	۵	۳	۸	۶
۳	۸	۲	۵	۶	۷	۱	۴	۹
۱	۶	۴	۸	۹	۳	۵	۷	۲
۵	۹	۷	۴	۱	۲	۸	۶	۳
۶	۴	۳	۲	۵	۸	۹	۱	۷
۹	۲	۸	۷	۴	۱	۶	۳	۵
۷	۱	۵	۶	۳	۹	۴	۲	۸

حل سودوکو ۳۳۴۲

۲	۸	۵	۷	۴	۹	۶	۳	۱
۳	۴	۷	۶	۱	۲	۹	۸	۵
۱	۹	۶	۸	۳	۵	۷	۲	۴
۸	۱	۴	۲	۵	۷	۳	۹	۶
۶	۳	۲	۴	۹	۸	۵	۱	۷
۷	۵	۹	۳	۶	۱	۲	۴	۸
۵	۷	۳	۹	۸	۴	۱	۶	۲
۹	۲	۸	۱	۷	۶	۴	۵	۳
۴	۶	۱	۵	۲	۳	۸	۷	۹

حل جدول ۴۳۴۶

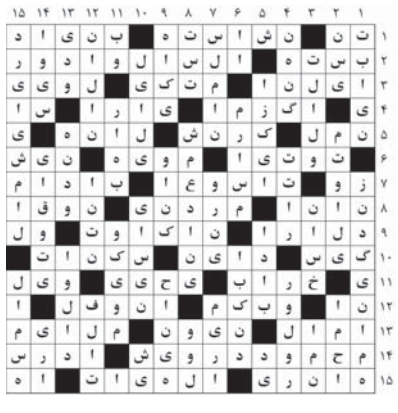

سودوکو سخت ۳۳۴۳

زمان پیشنهادی: ۴۰ دقیقه

قانون‌های حل جدول سودوکو:

۱- در هر سطر و ستون باید اعداد یک تا ۹ نوشته شود. بدیهی است که هیچ عددی نباید تکرار شود.

۲- در هر مربع ۳×۳ اعداد یک تا ۹ باید نوشته شود و در نتیجه هیچ عددی نباید تکرار شود.

	۵							۸
			۴			۲		
۸		۴			۲			۹
۲	۷		۴	۱				
	۸		۵		۹		۴	
				۷	۸		۹	۳
۵			۹			۶		۴
	۶			۵				
۱							۳	

سودوکو ساده ۳۳۴۳

زمان پیشنهادی: ۲۰ دقیقه

سودوکو

سودوکو Sudoku یک واژه ترکیبی ژاپنی به معنای عددهای بی‌تکرار است و امروزه به جدولی از اعداد گفته می‌شود که به عنوان یک سرگرمی رایج در نشریات کشورهای مختلف به چاپ می‌رسد.

		۲			۱	۶	۳	
۹		۷	۶	۲	۸	۱		
							۹	۸
				۳				۶
	۴		۲		۶		۷	
۱				۸				
۳	۱							
		۹	۳	۱	۲	۸		۴
	۶	۸	۵			۳		